

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EMPATIYANI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Raximova Mexribon Abduxolisovna

NamDPI dotsenti, (PhD).

Miss.intelekt@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani shakllantirish va rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari, mazmuni, tarkibiy komponentlari hamda ta'lim jarayonidagi samarali usullari tahlil qilinadi. Empatiya bolaning boshqa insonning hissiy holatini anglash, uning nuqtayi nazarini tushunish va tegishli ijtimoiy javob qaytarish qobiliyati sifatida yoritiladi. Maqolada empatiyaning hissiy, kognitiv va xulqiy komponentlari ajratilib, ularni boshlang'ich ta'lim sharoitida rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Adabiyotlar tahlili empatiyaning ijtimoiy funktsionallik, ijobiy munosabatlar va prosotsial xulq bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, badiiy matnlar, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, hamkorlikdagi faoliyat, "his-tuyg'uni aniqlash", "Agar men uning o'rnida bo'lganimda..." kabi metodlarning pedagogik imkoniyatlari asoslanadi. Maqolada empatiyani baholash mezonlari va indikatorlari ham taklif etiladi.

Kalit so'zlar: empatiya, boshlang'ich ta'lim, ijtimoiy-emotsional kompetensiya, hissiy holat, prosotsial xulq, hamkorlik, kommunikativ ko'nikma, ijtimoiylashuv, pedagogik metod, o'quvchi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭМПАТИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье анализируются психолого-педагогические основы, содержание, структурные компоненты и эффективные методы формирования и развития эмпатии у учащихся начальной школы. Эмпатия описывается как способность ребенка понимать эмоциональное состояние другого человека, понимать его точку зрения и адекватно реагировать в социальном плане. В статье выделяются эмоциональный, когнитивный и поведенческий компоненты эмпатии и рассматриваются возможности их развития в начальном образовании. Анализ литературы показывает, что эмпатия связана с социальной функциональностью, позитивными отношениями и просоциальным поведением. Также обосновываются педагогические возможности таких методов, как литературные тексты, ролевые игры, ситуационные задания, совместная деятельность и методы типа «идентификация чувств», «Если бы я был на его месте...». В статье также предлагаются критерии и показатели оценки эмпатии.

Ключевые слова: эмпатия, начальное образование, социально-эмоциональная компетентность, эмоциональное состояние, просоциальное поведение, сотрудничество, коммуникативные навыки, социализация, педагогический метод, ученик.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF EMPATHY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. This article analyzes the psycho-pedagogical foundations, content, structural components, and effective methods for fostering and developing empathy in primary school students. Empathy is described as a child's ability to understand another person's emotional state and point of view, and to respond appropriately in social contexts. The article identifies the emotional, cognitive, and behavioral components of empathy and examines opportunities for their development within primary education. A review of the literature indicates that empathy is linked to social functioning, positive relationships, and prosocial behavior. The article also substantiates the pedagogical value of methods such as the use of literary texts, role-playing, situational tasks, and collaborative activities, as well as techniques like "identifying feelings" and "If I were in their shoes..." Finally, criteria and indicators for assessing empathy are proposed.

Keywords: empathy, primary education, social-emotional competence, emotional state, prosocial behavior, cooperation, communication skills, socialization, pedagogical method, student.

KIRISH

Bugungi ta'limning asosiy vazifalaridan biri faqat akademik bilimlarni egallagan emas, balki boshqa insonlar bilan samarali muloqot qila oladigan, ularning hissiy holatini anglaydigan, hamkorlikka tayyor va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashdan iborat. Shu nuqtayi nazardan boshlang'ich ta'lim bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu davrda bolaning sinfdoshlari, o'qituvchisi va boshqa kattalar bilan munosabatlari kengayadi, jamoada ishlash, o'z fikrini bildirish, boshqalarning fikrini tinglash hamda o'z xatti-harakatining oqibatlarini anglash kabi ko'nikmalar faol rivojlanadi.

Empatiya ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. CASEL ijtimoiy-emotsional ta'lim doirasida ijtimoiy ongni boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish va ularga nisbatan empatiya ko'rsatish qobiliyati bilan bog'laydi. Mazkur yondashuvda empatiya o'zaro munosabatlar, hamkorlik va mas'uliyatli qaror qabul qilish bilan uzviy aloqada qaraladi.

Shu sababli boshlang'ich sinfda empatiyani alohida mavzu sifatida tushuntirish bilangina cheklanmasdan, uni ona tili va o'qish savodxonligi, tarbiya, musiqa, tasviriy

san'at, jismoniy tarbiya va boshqa fanlarning mazmuniga singdirish maqsadga muvofiq. Tadqiqotlar ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni akademik fanlar bilan integratsiya qilish, kooperativ va loyiha asosidagi faoliyatdan foydalanish hamda xavfsiz sinf muhitini yaratishni tavsiya etadi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash hamda ta'lim amaliyotida foydalanish mumkin bo'lgan metod va mezonlarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari: empatiya tushunchasining pedagogik-psixologik mazmunini aniqlash; boshlang'ich maktab yoshida empatiyaning tarkibiy komponentlarini tavsiflash; empatiya rivojiga ta'sir qiluvchi pedagogik omillarni aniqlash; dars va tarbiyaviy faoliyatda qo'llash mumkin bo'lgan metodlarni tizimlashtirish; empatiyani baholash mezonlari va indikatorlarini taklif etish.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaviy va ijtimoiy-emotsional ta'lim yondashuvlari tashkil etadi. Empatiyani rivojlantirishda o'quvchining real muloqot tajribasi, hissiy kechinmalari, tengdoshlar bilan hamkorligi va o'z xatti-harakatini refleksiv tahlil qilishi muhim omillar sifatida qabul qilindi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuvni loyihalash, modellashtirish, umumlashtirish va pedagogik tajriba uchun metodik topshiriqlarni ishlab chiqish usullaridan foydalanildi. Xalqaro ilmiy-pedagogik manbalar, xususan, ijtimoiy-emotsional ta'lim bo'yicha CASEL materiallari hamda UNICEF Innocenti sharhi tahlil qilindi. CASEL empatiyani ijtimoiy ongning tarkibiy qismi sifatida belgilaydi va uni sinfdagi bevosita mashqlar, hamkorlikdagi o'qish hamda fanlararo integratsiya orqali rivojlantirish mumkinligini qayd etadi.

Maqola doirasida empatiyaning uch komponentli modeli taklif etildi: 1) hissiy komponent — boshqa insonning hissiy holatini sezish va unga emotsional javob

qaytarish; 2) kognitiv komponent — vaziyatni boshqa inson nuqtayi nazaridan tushunish; 3) xulqiy-kommunikativ komponent — tushunilgan hissiy holatga mos ravishda yordam, qo'llab-quvvatlash, tinglash yoki konstruktiv muloqot ko'rsatish. Ushbu model boshlang'ich yoshdagi o'quvchining kuzatiladigan xatti-harakatlarini pedagogik baholashga qulaylik yaratadi.

Adabiyotlar va pedagogik yondashuvlar tahlili natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani shakllantirish bir martalik mashq emas, balki izchil va tizimli pedagogik jarayon ekanligi aniqlandi. Empatiya o'quvchining boshqa odamning hissiy holatini tanishi, vaziyatni tushunishi va shu tushunchani ijtimoiy jihatdan maqbul xatti-harakatga aylantirishi orqali namoyon bo'ladi.

Birinchi natija — empatiyani rivojlantirish uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi sinf muhiti zarur. O'quvchi xato qilishdan, his-tuyg'ularini ifodalashdan yoki o'z fikrini bildirishdan qo'rqmaydigan muhitda boshqalarning fikrini ham tinglashga ko'proq tayyor bo'ladi. CASEL sinf muhitida hissiy xavfsizlik, hamkorlik va o'quvchi ovozi qo'llab-quvvatlashni muhim shartlar sifatida ko'rsatadi.

Ikkinchi natija — empatiya bevosita o'rgatilishi va muntazam mashq qildirilishi mumkin. Yondashuvlarda sifatli ijtimoiy-emotsional ta'lim izchil, faol, maqsadli va aniq tashkil etilishi lozimligi qayd etiladi. Boshlang'ich sinflarda bu hissiyotlarni nomlash, vaziyatni izohlash, qahramon nuqtayi nazarini aniqlash va tegishli xatti-harakat variantlarini tanlash kabi sodda faoliyatlardan boshlanishi mumkin.

Uchinchi natija — badiiy matnlar empatiyani rivojlantirish uchun katta didaktik imkoniyatga ega. O'qish jarayonida qahramonning hissiy holatini aniqlash, uning qarorini muhokama qilish, "Nima uchun u bunday qildi?", "Boshqa qahramon uning holatini qanday tushungan bo'lishi mumkin?" kabi savollar o'quvchini perspektivani almashtirishga undaydi.

To'rtinchi natija — rolli o'yin va vaziyatli topshiriqlar empatiyaning xulqiy komponentini faollashtiradi. Masalan, "Sinfdoshingiz topshiriqni bajara olmadi", "Yangi

o'quvchi sinfga keldi", "Do'stingiz xafa bo'lib turibdi" kabi vaziyatlarda o'quvchi nafaqat sababni aniqlaydi, balki qanday so'z va harakat bilan yordam berish mumkinligini taklif qiladi.

Beshinchi natija — empatiyani rivojlantirish akademik natijalar bilan ham bilvosita bog'lanishi mumkin. Maktabdagi ijtimoiy-emotsional ta'lim dasturlari bo'yicha yirik meta-tahlillar o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari, xulqi, maktabga munosabati va akademik ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilganini bildiradi.

1-jadval. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiya komponentlari va indikatorlari

Komponent	Mazmuni	Kuzatiladigan indikator
Hissiy	Boshqa insonning hissiy holatini sezish	Xafa, quvnoq, qo'rqinchli yoki hayajonli holatlarni farqlaydi
Kognitiv	Boshqa shaxs nuqtayi nazarini tushunish	"U nega bunday his qildi?" savoliga asosli javob beradi
Xulqiy-kommunikativ	Tushunilgan holatga mos ijtimoiy javob	Tinglaydi, yordam taklif qiladi, muloyim murojaat qiladi

Empatiyani rivojlantirishning amaliy modeli quyidagi ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin: "sezish — nomlash — tushunish — nuqtayi nazarni almashtirish — mos javobni tanlash — refleksiya". Masalan, o'qituvchi rasm yoki hikoya asosida qahramonning holatini ko'rsatadi. O'quvchi avval hissiyotni aniqlaydi, keyin uning sababini izohlaydi, so'ng qahramonning o'rniga o'zini qo'yadi va yordam berishning mumkin bo'lgan shaklini tanlaydi. Yakunda "Men nima his qildim?", "Boshqa odamga qanday yordam berdim?" kabi refleksiv savollar beriladi.

2-jadval. Empatiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar

Metod	Asosiy faoliyat	Rivojlanadigan jihat	Misol
Rolli o'yin	Vaziyatni sahnalashtirish	Perspektivani tushunish, muloqot	"Yangi o'quvchiga yordam"
Badiiy matn tahlili	Qahramon hislarini aniqlash	Hissiy va kognitiv empatiya	"Qahramon nega xafa?"
Vaziyatli topshiriq	Muammoli vaziyatga yechim topish	Xulqiy javob	"Do'sting topshiriqni bajara olmadi"
Juftlikdagi suhbat	Faol tinglash	Muloqot empatiyasi	Sherigining fikrini qayta aytish
Refleksiya	O'z xatti-harakatini baholash	O'zini anglash	"Bugun kimga yordam berdim?"

MUHOKAMA

Empatiya tushunchasini faqat "boshqaning dardini his qilish" bilan cheklash pedagogik jihatdan yetarli emas. Boshlang'ich ta'limda empatiya bolaning ijtimoiy vaziyatni anglashiga, boshqa shaxs nuqtayi nazarini hisobga olishiga va shu asosda mos xatti-harakatni tanlashiga imkon beruvchi kompleks kompetensiya sifatida qaralishi kerak. Bu yondashuv empatiyani real sinfdagi munosabatlar bilan bog'laydi.

Empatiyaning bolalarning prosotsial xulqi va munosabatlari bilan aloqasi qayd etilgan. Shu bilan birga, empatiya rivoji faqat bolaning individual xususiyatlari bilan izohlanmaydi; kattalar bilan sifatli munosabatlar va ijtimoiylashuv muhiti ham muhim.

Demak, o'qituvchining o'z kommunikativ xulqi empatiyani rivojlantirishning bevosita modeli bo'la oladi. O'qituvchi o'quvchini bo'lmasdan tinglashi, xatosini kamsitmasdan tuzatishi, turli fikrlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi va nizoli vaziyatlarda konstruktiv tilni qo'llashi orqali o'quvchilarga amaliy namuna beradi.

Empatiyani rivojlantirishda ota-ona va maktab hamkorligi ham muhim. Ijtimoiy-emotsional ta'limni sinf, maktab, oila bilan bog'langan tizimli jarayon sifatida ko'radi. Shu bois maktabda qo'llanadigan "tinglash", "hurmat bilan murojaat qilish", "yordam taklif qilish", "his-tuyg'uni nomlash" kabi umumiy qoidalar oiladagi tarbiyaviy muloqot bilan uyg'unlashtirilsa, ko'nikmaning kundalik hayotga ko'chishi osonlashadi.

Shuningdek, empatiyaning baholashda faqat o'quvchining "to'g'ri javob" berishi yetarli emas. O'qituvchi kuzatuv, vaziyatli topshiriq, tengdosh bilan hamkorlik, o'z-o'zini baholash va ota-ona kuzatuvlarini birlashtirish maqsadga muvofiq. Chunki empatiya ichki kechinma bilan bir qatorda real xatti-harakatda ham namoyon bo'ladi.

3-jadval. Empatiya rivojlanishini baholash mezonlari

Mezon	Yuqori daraja	O'rta daraja	Boshlang'ich daraja
Hissiy anglash	Hissiyotlarni aniq farqlaydi va sababini tushuntiradi	Asosiy hissiyotlarni farqlaydi	Hissiy holatni aniqlashda qiynaladi
Perspektivani tushunish	Boshqa nuqtayi nazarni mustaqil izohlaydi	Savol yordamida izohlaydi	Faqat o'z nuqtayi nazaridan baholaydi
Yordam xulqi	Mos yordamni mustaqil taklif qiladi	Yordamni eslatma bilan ko'rsatadi	Yordam ko'rsatish tashabbusi kam
Tinglash va muloqot	Faol tinglaydi va hurmat bilan javob beradi	Ba'zan eslatma talab qiladi	Suhbatdoshini tez-tez bo'ladi

XULOSA

Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatadi. Empatiya o'quvchining boshqa insonning hissiy holatini anglash, uning nuqtayi nazarini tushunish va tegishli ijtimoiy xatti-harakatni tanlash imkoniyatini kengaytiradi. U ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar, prosotsial xulq, hamkorlik va ijobiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq.

Empatiyani samarali rivojlantirish uchun o'qituvchi xavfsiz sinf muhitini yaratishi, hissiy holatlarni nomlash va tahlil qilishni muntazam mashq qildirish, badiiy matn va rasmlardan foydalanish, rolli va vaziyatli o'yinlarni tashkil etish, faol tinglashni o'rgatish hamda refleksiyaning yo'lga qo'yishi zarur. Mazkur faoliyatlar alohida mashg'ulot sifatida yoki fanlar mazmuniga integratsiya qilingan holda olib borilishi mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining empatiyasini aniqlash uchun validatsiyalangan diagnostik vositalarni mahalliy madaniy-ta'limiy sharoitga moslashtirish, turli pedagogik metodlarning samaradorligini tajriba-sinov asosida qiyoslash hamda o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining ta'sirini aniqlash muhim ilmiy yo'nalishlar sifatida belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh. Jismoniy va ma'naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir // Xalq so'zi. – 2017. – 1 iyul.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-con Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar.
4. Raximova, M. (2021). BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA IJTIMOIIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI VA MAZMUNI. Mir issledovaniy, 2(2).
5. Abdusolilovna, R. M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.

6. Raximova, M. A. (2019). SOME PROBLEMS IN FORMING SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCIES ON ELEMENTARY CLASS PUPILS. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
7. Rahimova, M. (2019). EDUCATIONAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SOCIAL AND EMOTIONAL SKILLS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 310-316.
8. Rahimova, M. (2019). INTERNATIONAL EVALUATION STANDARD OF EDUCATION QUALITY AND EFFICIENCY IMPLEMENTATION OF OPERATION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.